

Ljudmila Ivšek

Slovenščina kot živ jezik v šoli

Slovenščino v šoli je mogoče v vzgojnoizobraževalnem procesu opazovati kot učno načelo, kot učni jezik in kot učni predmet. Cilj osnovne šole je oblikovati govorno kulturo in obvladati zvrstnost slovenskega jezika. Razvoj sporazumevalnih zmožnosti je pogoj za razvoj osebne in narodne identitete.

In the educational process in school Slovene can be observed as a principle of instruction, as the language of instruction and as a subject of instruction. The elementary school aims at giving students a good mastery of speech and of different language categories. The development of communication skills is a requisite for the development of personal and national identity.

I.

Vredno je razmisliti o slovenščini kot živem jeziku v vzgojno-izobraževalnem procesu, ker je le-ta obsežen in dolgotrajen za vsakega posameznika. Slovenščino v šoli bi lahko zasledovali na treh ravneh, in sicer slovenščino kot učno načelo, slovenščino kot učni jezik in slovenščino kot učni predmet. Učno načelo razumemo kot temeljno, vodilno načelo v celotni vzgoji in izobraževanju, ki ga je nujno upoštevati v vsaki pedagoški dejavnosti. Učno načelo je in mora biti uresničevanje slovenščine in se uzavešča in uveljavlja s slovenščino kot ucnim jezikom. Vprašanje učnega jezika zadeva vse učitelje v šolskem kolektivu in vsa predmetna področja v vzgojno-izobraževalnem procesu. "Vprašanje slovenskega jezika v šoli moramo razumeti kot temeljno družbeno vprašanje, ki zadeva vsa področja družbenega delovanja in mora postati prvenstveni družbeni cilj."¹

Omejila se bom predvsem na govorjeno besedo, ki je zagotovo pred pisano; že kot otroci najprej spregovorimo, pisati začnemo običajno šele v šoli.

¹ O. Kunst-Gnamuš, Prosvetni delavec 1984/85

Ne vem, pri kom naj začnem. Ali pri novooblikovanem učitelju, ki se je kot pripravnik znašel pred tridesetimi učenci, ali pri učitelju kot članu učiteljskega kolektiva na šoli, ali naj ostanem raje samo pri učencih, pri teh se ustavljamo najraje in spretno popravljamo njihovo izgovorjeno besedo "Govori v celih stavkih, Povej pravilno, Povej boljše."²

Izhajala bom iz analize oziroma spremljanja učnega načrta za osnovno šolo. Učni načrt v osnovni šoli je bil prenovljen leta 1982. Ta načrt je posodobljen predvsem v didaktičnem in tudi v vsebinskem pogledu. Poudarjena je komunikacijska vloga jezika in razvijanje sposobnosti in zmožnosti sporazumevanja. Struktura jezika je oplemenitena s tvorbeno-pretvorbno slovnico. Izmed metod je prišla v ospredje sintetično-analitična metoda. S tem učnim načrtom so predmeti pridobili ure (telesna vzgoja, matematika, tuj jezik), pri slovenščini pa zaznavamo upad. "Od leta 1966 imamo za 16,5% manjši letni fond ur,"³ kar zagotovo vpliva na uresničevanje ciljev v učnih načrtih.

Učenci imajo pogosto jezikovne težave, ki so posledica jezikovnih primanjkljajev. Zato imajo težave pri razumevanju snovi in pri sporočanju v učnem procesu, zato imajo tudi slabši učni uspeh ne le pri materinščini temveč tudi pri drugih predmetih. Učenci težko najdejo povezavo med znanjem slovenščine, ki je učni predmet v šoli in med dejansko rabo jezika.

Med učenci so zelo velike razlike. Družbeno okolje ima velik vpliv na otrokov govorni in jezikovni razvoj. Otroci iz ugodnih družbenih in kulturnih okolij imajo neprimerno več možnosti za bogatenje besednega zaklada z določenega področja tehničnih in kulturnih pridobitev, ker veliko potujejo, pogosto obiskujejo knjižnice in gledališča, poslušajo pravljice, pesmice in drugo. Vendar pa na drugi strani otroci s podeželja, pridobivajo besedni zaklad, ki ga mestni nikoli ne usvojijo.

Otrok razvija svoje sporazumevalne zmožnosti v procesu praktične dejavnosti. Zato je "ena bistvenih določilnic človekovega jezikovnega razvoja socialna zvrst jezika, ki jo uporablja otrokovo najožje okolje, družina, družčina, vas, trg in njeno razmerje do zbornega jezika in splošnega pogovornega jezika kot oblik knjižnega izražanja, predvsem pa kot jezika učbenikov. Sociolingvistični kod lahko izvrže nekatere strukturne možnosti knjižnega jezika kot nepotrebne (odsotnost uporabe posameznih jezikovnih sredstev), lahko jih uporablja le razmeroma manj pogosto ali pa jih izraža s sredstvi nezbornega jezika in postavlja govorečega v odnosu do knjižnega jezika v položaj dvojezičnosti z vsemi spoznavnimi, čustvenimi in vrednostnimi posledicami."⁴

Izrednega pomena je prvi stik z institucionalno vzgojo, vrtec, šola. Učiteljica v prvem razredu ima velike težave pri usmerjanju govornice besede v isto socialno zvrst, saj gre za smiselno razumevanje in sporazumevanje v celoti. Učenec, ki je

² F.Žagar, Učenje dialoga v osn. šoli, Komunikacija in jezikovna kultura v šoli, PA, Lj.1990, str.294

³ A. Kozinc, Evalvacija Programa življenja in dela osn. šole, Zavod RS za šolstvo, 1990

⁴ O. Kunst-Gnamuš, Vloga jezika v spoznavnem razvoju šolskega otroka, Pedagoški inštitut, 1979

uporabljal do 6. leta starosti jezikovni izraz "štenge", ne bo razumel učiteljice, ki bo uporabila izraz "stopnice". Ta prestop mora biti zelo prefinjen, nenasilen, pa vendar z jasnimi cilji ozaveščanja in bogatenja jezikovnega izraza.

Učenci pogosto prinesejo s seboj v šolo elemente narečja in pogovornega jezika svojega kraja. "Učiteljeva stvar je, da šolarju omogoči prehod v višje nadstropje zgradbe. Zdi se mi, da je pametnejše, če se mu to posreči prek narečja, kakor da bi, opravičujoč svojo nezmotljivost, štel učenčeve napake ter s tem zbuja pri otrocih strah in slabo vest. Bolj smotrno je, če jim pojasni in razloži narečne pojave in jih primerja z ustreznim standardnim inventarjem."⁵

Učitelj mora imeti pred seboj popolnoma jasne cilje, kako razvijati in razviti jezikovne in sporazumevalne zmožnosti pri učencih. "Izhodišče jezikovne vzgoje mora postati GOVOREČI ČLOVEK in razvoj njegovih subjektivnih jezikovnih, sporazumevalnih in analitičnih zmožnosti, torej njegova subjektivna slovnica in ne osvajanje nominalnega znanja o zgradbi jezikovnega sestava, znanja, ki bi ne vplivalo na zmožnost razumevanja in uporabe jezikovnih sredstev v različnih govornih položajih in sobesedilih."⁶

V šoli razvijamo jezikovne zmožnosti v različnih govornih položajih, ob določenih vsebinah. Jezikovna didaktika je sinteza funkcij otrokove celovite dejavnosti. Zato naj bi pri vseh predmetih učitelj ustvaril didaktične govorne položaje, torej take, da je učenec motiviran za izražanje. Jezikovni pouk pri materinščini mora preseči predmetno področje.

Človek uporablja pri učenju in delu splošni in strokovni jezik, ki sta v soodvisnosti. Na to moramo biti v šoli pozorni pri razumevanju ciljev jezikovne vzgoje. Učitelj materinščine spretno povezuje značilnosti jezika pri drugih predmetih, zato se opira na besedila v učbenikih z različnih predmetnih področij.

Jezikovno kulturo učencev lahko razvija samo jezikovno kultiviran učitelj. Jezik je bistveno orodje učitelja, zato je poleg strokovne in metodične usposobljenosti bistvenega pomena tudi njegova govorna kultura. Pripravljen mora biti na poslušanje tujega in lastnega govora. Otrok posnema govor s poslušanjem. Po večletnem sodelovanju v komisijah za strokovne izpite različnih predmetnih področij v osnovni šoli ugotavlja profesor Viktor Majdič, "da je jezikovna kultiviranost naših mladih učiteljev dokaj šibka, zelo pomanjkljiva, v posamičnih primerih že skorajda nikakršna pa je njihova jezikovna osveščenost, ki ima - takšna kot je - hude negativne posledice ne le pri jezikovni vzgoji, marveč pri vzgojnih prizadevanjih šole sploh". (Jezikovno znanje učiteljev pripravnikov).

V naši šoli je veliko ozaveščenih učiteljev, ki kritično bdijo nad cilji razvoja jezikovnih zmožnosti pri učencih. Vendar pa je aplikativna raziskava dala drugačne rezultate.

⁵ Ludvik Karničar, Koroška narečja kot most do slovenskega knjižnega jezika, JIS, Lj. 1993/94, št. 6

⁶ Glej 4

V analizi, ki je bila opravljena v okviru spremljanja učnega jezika v šoli, je sodelovalo 43 učiteljev različnih predmetnih področij. Ugotovili smo, da je bila ustrezna zvrstnost le v 17%, v 69% je ustrezala le pretežno, v 4% pa je bila povsem neustrezna.

V učnem procesu so učitelji uporabljali zborni izreko v 33%, pretežno splošni pogovorni jezik v 41%, pokrajinski pogovorni jezik z elementi narečja kar v 26%.

Sklepna ocena je bila, da se učitelji nedopustno spuščajo na prenizko raven. Opravičujejo se s tem, da to počnejo zaradi pristnega stika z učenci, ozadje pa je zagotovo drugačno, verjetno gre za neobvladane višje ravni komunikacije. Opaziti je bilo, da učitelji ne vzdržijo v zborni izreki vseh 45 minut, kolikor ura traja; pač pa prehajajo z višje socialne ravni v nižjo.

Opazovali smo tudi govor učencev in ugotovili, da uporabljajo zborni izreko v glavnem le pri pouku slovenskega jezika, pri drugih predmetih pa pogosto preidejo na pokrajinsko pogovorno ali narečno izreko.

S pomočjo mnenjskih vprašalnikov, ki so jih izpolnjevali učitelji, smo lahko ugotovili stanje v osnovni šoli. Učitelji na razredni stopnji ugotavljajo, da je učni načrt za slovenski jezik glede na obstoječi fond ur preobsežen in prezahteven. Na razredni stopnji "učitelji opozarjajo na vse slabšo zmožnost koncentracije in trajnejše aktivnosti učencev. Proces opismenjevanja je sicer hitro in dobro realiziran, vendar na škodo pravorečja in sporočanja. Učenci so preobremenjeni in utrujeni tudi zaradi vsebin drugih predmetov, bivanja v oddelkih podaljšanega bivanja in pritiskov preambicioznih staršev. Pri slovenskem jeziku je preveč jezikovne vzgoje, zlasti glasoslovja in prezahtevnih tem sporočanja."⁷

Učitelji na predmetni stopnji ugotavljajo, da je učni načrt za slovenski jezik preobsežen glede na predznanje učencev in na število ur, namenjenih pouku slovenščine. V petem razredu so še dodatne težave, ker so učenci v obdobju, ko je pomemben prehod od konkretnega k abstraktnemu, hkrati pa že začnemo z opisom jezika. Postavljamo torej temelje teoretičnega jezikovnega znanja. Večje težave so še v 8. razredu, ko je potrebno pridobljene vzgojno-izobraževalne vsebine utrditi in poglobiti.

Najslabše zastavljeni in tudi uresničeni so po mnenju učiteljev naslednji cilji: usvajanje pravorečnih in pravopisnih norm, razumevanje in kritično vrednotenje besedil, obvladovanje jedrnatega, jasnega izražanja in pisnega sporočanja.

Na Zavodu za šolstvo in šport je bila opravljena racionalna in empirična evalvacija slovenskega jezika na razredni in predmetni stopnji, objavljena je bila v delu Evalvacija Programa življenja in dela osnovne šole, Zavod RS za šolstvo, 1990.

⁷ Glej 2

V okviru te raziskave, ob pogovorih z učitelji na aktivih in drugih strokovnih srečanjih so bili oblikovani predlogi za prenovu pouka slovenskega jezika na razredni in predmetni stopnji. Ti predlogi so:

1. Slovenskemu jeziku je potrebno vrniti središčni položaj v osnovni šoli, ki mu gre kot materinščini, kot učnemu načelu, učnemu jeziku in učnemu predmetu, ki je v vzgojnem in izobraževalnem smislu najbolj pomemben pri oblikovanju učenčeve osebne, narodne, zlasti pa kulturne identitete in je kasneje nepogrešljiv za človekovo družbeno uveljavitev.

Premisliti je treba o položaju predmeta v predmetniku in ugotoviti, kakšen cilj si bomo zadali, da bi ga dosegli ob koncu osnovnega šolanja glede na razvoj informacijske družbe in glede na razvoj umetne inteligence.

- V zvezi s tem je treba na razredni stopnji, zlasti pa v 1. razredu, vse predmete podrediti materinščini ter temeljnim usposabljalnim smotrom osnovne šole.

- Učenec naj bi bil v osnovni šoli temeljno jezikovno usposobljen. Jezik kot sistem abstrakcij je izjemno pomemben za učenčev miselni razvoj in je osnova za obvladovanje vseh drugih sistemov. Zlasti je pomemben prehod od konkretnega k abstraktnemu, od usposabljalnih k spoznavnim smotrom, kar se dogaja na prehodu na predmetno stopnjo - v 5. razredu....

2. Razvijanje učenčeve jezikovne kulture, njegovega ustnega in pisnega sporočanja, je v skladu s 4. členom Zakona o osnovni šoli stvar vseh učiteljev in celotne osnovne šole. Vsak učitelj mora obvezno obvladati jezikovno kulturo v vsem obsegu v teoriji in praksi, ker le tako lahko uresničuje temeljne smotre osnovne šole. Zato je treba poskrbeti za jezikovno izobrazbo vseh učiteljev. V tem primeru gre predvsem za učni jezik, zato je potrebno:

- uvesti pok slovenščine na vseh kadrovskih šolah,
- poskrbeti za stalno strokovno spopolnjevanje vseh učiteljev,
- ponovno uvesti slovenščino k strokovnim izpitom.

3. Pregledati moramo, ali imamo ustrezno metodološko zaledje za dejansko interdisciplinarnost na razredni stopnji, do neke mere tudi na predmetni, ki ne bo izhajala le iz socialnopsiholoških, splošno in specialnodidaktičnih osnov, ampak bo že v izhodišču ustrezno raziskovalno utemeljena v predmetnih področjih in pri področjih slovenskega jezika. V tej zvezi bi morali vplivati na raziskovalne programe ter izobraževalne programe kadrovskih šol.

4. Drugačne zahteve časa in tudi drugačna mišljenjska naravnost učencev zahtevajo temeljne spremembe v vzgojno-izobraževalnem procesu, ki so se bolje in prej uveljavile v naravoslovju kot pa pri pouku slovenskega jezika. Jezikoslovna znanost je v zadnjih desetih letih zelo napredovala v primerjavi z drugimi znanostmi, vendar pa prenos v prakso zelo zaostaja. Eden od vzrokov je gotovo slabo razvita didaktika na kadrovskih šolah. Vse bolj ugotavljamo, da je nujno, da se obe didaktiki, književna in jezikovna, kar najhitreje razvijeta. Prav zato se v Projektu prenovi pouka slovenskega

jezika združujejo vse raziskovalne, strokovne in organizacijske sile. Dosedanje raziskave različnih dejavnikov in spremljanje Zavoda RS za šolstvo so lahko samo osnova za nadaljnje delo:

- oblikovanje etapnih ciljev in hkrati določitev rabe, opazovanja in opisovanja jezika;
- pregled in razbremenitev učnega načrta z opredelitvijo temeljnih, funkcionalnih vsebin oz. veščin za prehod v višji razred, npr. stopnja opismenjenosti v 1. razredu, stopnja bralne veščine v 2. in 3., stopnja skladišne zmožnosti v 4. razredu itd.;
- določitev katalogov znanj in testov za preizkuse.

Razrešiti je treba vprašanja interdisciplinarnega povezovanja predmetov na razredni stopnji, povezovanja področij slovenskega jezika in oblikovanja meril za ocenjevanje. Razrešitev priprave učbenikov oziroma didaktičnih kompletov in izobraževanja učiteljev bi rešila veliko problemov....

5. V prihodnje moramo oblikovati strokovno močnega ustvarjalnega učitelja, ki bo znal sam začrtati kratkoročne cilje v pouku, ki bo znal prisluhniti učencem in ki bo znal opazovati svoj pouk. Skratka, potrebujemo učečega se praktika. Zato je potrebno poskrbeti za strokovno močne specialnodidaktične centre na kadrovskih šolah, ki bodo enakopravni strokovnim. Daljnoročno moramo načrtovati dopolnilno in strokovno didaktično izobraževanje učiteljev na razredni in predmetni stopnji. Tako izobraževanje je bilo za slovenski jezik doslej zapostavljeno tako na kadrovskih šolah kot v drugih izobraževalnih ustanovah. Tako izobraževanje mora biti dvodelno oziroma povezana mora biti praksa s teorijo, zato so zelo dobre pedagoške delavnice, v katerih lahko vsak posameznik dobi potrditev svojega dela in tudi nove ideje za drugačno pot do cilja.

6. Učitelju slovenščine je v učiteljskem kolektivu treba priznati specifikko in težavnost predmeta in obremenitve zunaj neposrednega dela v razredu ter poskrbeti za pravilno razporeditev del in nalog med učitelji. Poskrbeti je treba za hospitacijske šole.

7. Učbenik z izborom, obsegom in globino vzgojno-izobraževalne vsebine, zlasti pa z didaktično oblikovanostjo močno vpliva na uresničevanje vzgojno-izobraževalnih smotrov. Kratkoročno lahko z njim največ dosežemo. Večina učbenikov za slovenski jezik v osnovni šoli je starih več kot 10 ali celo 15 let. Nekateri so tudi že zastareli in neusklajeni z učnim načrtom, zlasti pa s sodobnimi specialnodidaktičnimi spoznanji. V zadnjem času nastajajo različna didaktična gradiva za učence in za učitelje. Uporabna so ob učbeniku in so pravzaprav dodatna gradiva za utrjevanje znanja.

Vsi učni načrti so vsebinsko naravnani, zato se učitelji pogosto zgubljajo v preobsežnih vsebinah. Sodobni pouk ima na prvem mestu cilje, ki naj bi jih v učnem procesu z učenci usvojili. Vsebine so le opora za doseganje ciljev, tudi pot izbere učitelj sam glede na vsebino in učence. Posebej je to pomembno za razvoj govorne besede, da so cilji jasno zastavljeni, učitelj bo pa zagotovo potreboval več časa za oblikovanje zborne norme v okoljih, kjer je močnejši vpliv narečja kot tam, kjer tega ni. Z učenci bo opazoval razlike njihovega govora v primerjavi s knjižno normo in bo ovrednotil rabo obeh v različnih okoliščinah.

Leta 1992 smo na Zavodu izdali Katalog znanja iz slovenskega jezika za osnovno šolo. S katalogom smo določili tista znanja, ki naj jih učenec obvlada ob zaključku osnovne šole. Katalog ciljev je nekak dogovor med učenci in učitelji, ker temelji na veljavnih učnih načrtih, pa tudi družbeno dogovorjen konsenz. Omejila se bom predvsem na sporočanje, in sicer na govorjeno besedo.

Učenec naj bi ob zaključku osnovne šole obvladal knjižni zborni jezik in knjižni pogovorni jezik. Temeljni cilji so:

- Učenec je ozaveščen, da z besedili, govornimi in pisnimi, utrjuje in razvija materni jezik.
- Zaveda se prvotnosti in neposrednosti govorjene besede.
- Pripraviti zna govorno sporočilo.
- Zaveda se razlik v rabi knjižne zborne zvrsti in knjižnega pogovornega jezika.
- Ve, da se knjižni pogovorni jezik uporablja za pogovor, pripovedovanje in druge nezborne govorne položaje.
- Pozna osnovne značilnosti knjižnega pogovornega jezika (kratki nedoločnik, upadanje oz. opuščanje nenaglašanih in kratko naglašanih samoglasnikov, izgovor l, n namesto lj,nj) in se po njih govorno ravna.

V govornem sporočilu uporablja znanje o tvorbi besedila in o sobesedilnem navezovanju. Uporablja znanje z glasoslovne in drugih ravnin slovenskega knjižnega jezika.

V zastavljenih ciljeh gre za uzaveščanje, gre za proces oblikovanja govorne kulture pri učencih. Ta prav gotovo ne more in ne sme biti končno oblikovana, ker se bo v procesu delovanja še spreminjala. V tem obdobju pa mora učenec ločevati med knjižno in neknjižno normo. Do tega smo ga pripeljali v procesu opazovanja in v zadnjih razredih osnovne šole že tudi v procesu opisovanja jezika.

Velik poudarek je na sporočanju in sporazumevanju. V tem poglavju je več vsebinskih enot:

- Pasivna, aktivna sporazumevalna zmožnost.
- Besedno in nebesedno sporazumevanje.
- Nastajanje besedila.
- Besedilne vrste.
- Sporočilna vloga besedila.
- Sporočilni namen.

Učenci v vzgojno-izobraževalnem procesu razvijajo zmožnost sprejemanja, razumevanja in tvorjenja ustnih in pisnih besedil. Ko oblikujemo besedilo, izbiramo različna izrazna sredstva glede na dejavnike v poteku sporazumevanja. Posebno pozornost posvečamo pretvarjanju govorjenih besedil v pisane in pisane v govorjene ter pri tem opazujemo izbrana jezikovna sredstva.

Oblikovanje misli v sporočila oz. besedila je zapleten proces, ki nastaja v čisto določenih okoliščinah in čisto z določenim namenom. Učenci v tem obdobju dobro

ločijo besedila različnih socialnih in tudi funkcijskih zvrsti. Ob dobrem vodenju učitelja se povsem zavedajo jezikovne vloge v besedilu, mislim na izrazno, predstavitevno in vplivajnsko. Raba jezikovnih vlog daje prednost izrazni, verjetno zato, ker smo doslej premalo delali z neumetnostnimi besedili, pretežno smo poučevali jezik z umetnostnimi besedili.

Razvoj govornje besede poteka v trikotniku dom - šola - okolje. Dom ima prvotno vlogo. Če pa dodamo še to, da je predšolsko obdobje izredno pomembno za oblikovanje jezikovne zmožnosti izražanja pri otrocih, potem zagotovo lahko trdimo, da je zelo pomemben odnos predvsem matere do otrok. V šoli se sreča z jezikovno normo in jo skuša posnemati, tu pa je odločilnega pomena vloga učitelja. In okolje oblikuje vsakdanjo govorico. Najbolj pomembno je, da je otrok sposoben prestopiti iz enega govornega položaja v drugi. Šola mora nuditi različne okoliščine sporočanja, da ima učenec možnost razviti zmožnosti sporočanja v različnih govornih položajih.

II.

Pri nas imamo različne vrste srednje šole: dveletne, triletno, štiriletne in petletne srednje šole. Te so v večjih središčih, nekatere vrste srednje šole pa so v enem samem kraju in sprejmejo učence iz cele Slovenije.

Prehod iz osnovne šole v srednjo je za učence zelo težak. Učenci se znajdejo v povsem novem okolju, v drugih okoliščinah.

Dijaki so iz različnih govornih področij. S seboj prinesejo prvine svojega govornega področja, narečja, pokrajinskega govora in vsekakor oblikovano normo iz osnovne šole. Za profesorja je zahtevno, da ugotovi, kakšna je govorna kultura vseh dijakov, šele nato bo glede na učni načrt oblikoval svoj načrt kultiviranja govornje besede. Zagotovo je na tej stopnji izobraževanja nujno, da se približujejo knjižnemu pogovornemu jeziku.

Učni načrti so zasnovani tako, da je v prvem letniku na štiriletnih srednjih šolah največ časa namenjenega izrazni podobi jezika, torej glasoslovju in pravopisu. Nujno je, da profesorji pomensko in funkcijsko naravnajo pouk, da torej ne ostajajo pri opisovanju jezika, ampak da vsa znanja temeljijo na natančnem opazovanju, pojasnjevanju in utemeljevanju jezikovnih zakonitosti. Pouk glasoslovja naj bi učitelji organizirali tako, da je mogoče zasledovati govornjo besedo na vseh ravneh (izgovor črk, glasov, fonemov, izgovor besed, besednih zvez, stavkov in celotnih besedil). Učence naučimo opazovati izgovor posameznih glasov, pomanjkljivosti v izgovoru in odpravljati te pomanjkljivosti. Večji poudarek moramo dati govornji besedi tudi v srednji šoli.

Zvrstnost jezika - glavni cilj tega poglavja je, da dijak ve, kaj je govorni položaj in da temu primerno rabi jezikovno zvrst. Pri narečjih naj podrobno spozna svojo narečno skupino.

Pravopis je v prvem letniku obravnavan v celoti, tako da dijaki dobijo sistematični

pregled, sicer se bodo s pravopisom srečevali vsa leta šolanja. Velik poudarek je na kultiviranju pisane besede s pravopisnega stališča.

Na področju sporočanja spozna dijak prvega letnika temeljno teorijo. Bolj pomembno pa je, da ga usmerimo v opazovanje besedila, v analizo in tvorjenje lastnega besedila. Besedilne vrste spoznava sistematično, v prvem letniku podrobno spozna opis, oris in obnovo, v naslednjih letnikih pa še druge zahtevnejše besedilne vrste, tako da je v četrtem letniku sposoben napisati esej.

Prav tako nadgradimo cilje pouka govornje besede. Dijak se usposobi za oblikovanje in izvedbo govornega nastopa. V njem dokaže, da obvlada vse slogovne postopke od opisovanja do argumentiranja in utemeljevanja. Poleg monološkega nastopa obvlada tudi dialog, poizkusi se kot moderator okrogle mize in spoznava elemente pogajalnega dialoga. Pri tem opazujemo in vrednotimo vse elemente komunikacije, torej besedno in nebesedno. Največja težava so merila za vrednotenje. Teh še nimamo dodelanih, kar bo zagotovo prednostna naloga v prihodnje. Problem je tudi tehnične narave, saj šole niso opremljene z avdio sredstvi. Le ob ponovnem poslušanju bi lahko prišli do enotnih pogledov na vrednotenje posameznih prvin z besediloslovnega in izraznega pogleda.

V procesu vrednotenja pisnih sporočil so naredili že velik korak v Republiški maturitetni komisiji, kjer so merila za vrednotenje interpretativnega in razpravljalnega eseja že povsem dodelana. V procesu izobraževanja od 1. do vključno 4. letnika pa je ta merila šele potrebno dodelati za vse besedilne vrste, ki so v učnem načrtu. Prav tako je potrebno oblikovati merila za govornjo besedo, mislim na vse oblike pripravljenega in nepripravljenega govornega nastopa.

Tako je v učnih načrtih. Sami učitelji pa ugotavljajo velik primanjkljaj v znanju na tem področju. Učitelji, ki so se udeležili izobraževanja iz retorike, so bili novih znanj zelo veseli.

Štiriletne strokovne šole namenijo 10% letnega fonda ur svojemu strokovnemu področju in gojijo funkcijsko zvrst jezika glede na usmeritev. Gre za govornjo in pisano besedo, ki je povezana prav specialno na konkretno strokovno področje.

Triletne poklicne šole imajo znatno razbremenjen učni načrt prav zaradi večjega poudarka na razvoju sporazumevalnih zmožnosti. Letos je za poklicne šole nastal nov dejavnostni učni načrt, ki bo omogočal večjo komunikacijo z umetnostnim besedilom in hkrati z neumetnostnim. V ospredju je razvoj sporazumevalnih zmožnosti glede na programsko usmeritev. Zagotovo je cilj pouka sporočanja za trgovca drugačen kot cilj sporočanja za avtomehnika.

Dveletni programi imajo v srednješolskem izobraževanju posebno mesto, saj za vključitev v ta program ni potrebna končana osnovna šola. "Cilj izobraževanja v teh šolah je dopolniti in urediti osnovno splošno znanje po sposobnostih in interesih učencev za njihove poklicne in življenjske potrebe, na drugi strani pa naj jim dveletna

šola da strokovna znanja za manj zahtevna in enostavna poklicna dela ter jih usposobi zanje"⁸ Učni načrti so bolj usmerjeni v govorjeno besedo, v branje besedil, v ustno in pisno oblikovanje jezika. Jezikoslovni vidik učenja jezika je le opora razvijanju učenčevih jezikovnih sposobnosti za govorno in pisno sporočanje.

V srednji šoli je velik poudarek na zvrstnosti, tako socialni kot funkcijski. Učenci poklicnih šol se srečujejo s strokovnim jezikom v svojih programih. Poleg usmerjenega razvoja govorjene besede ne smemo pozabiti na neusmerjeno govorjeno besedo mladih. Tu mislim na sleng in žargon. V slengu zadnje čase opazamo velik vpliv angleškega jezika. Kljub temu, da je sleng jezik mladih, ki se iz obdobja v obdobje spreminja, je prav, da mu prisluhnemo. Spretni učitelj vodi učence v opazovanje slenga, v primerjavo s knjižnim jazikom. Tako nenasilno ozavešča mlade in jih usmerja v vredotenje izrazov. Ne gre za preprečevanje izrazov, ampak za spontani prehod na višjo raven govorjene besede.

Na srednji šoli nimamo opravljenih posebnih raziskav za opazovanje živega jezika. Še največ je narejenega v okviru raziskovalne dejavnosti. Učenci raziskujejo ob pomoči mentorjev, profesorjev na šolah. Opaziti je veliko zanimanje dijakov za raziskovanje živega jezika, raziskujejo slengizme med mladimi v različnih vrstah šol, raziskujejo frazeologeme, njihovo uporabo teh v vsakdanjem govoru. Ugotavljajo, da metaforičnost jezika peša. Raziskujejo poimenovanja ulic v mestu, programe radijskih oddaj, ocenjujejo radijski program z jezikovnega stališča, ocenjujejo časopise po vsebinski in oblikovni plati, bralne navade in celo učni jezik na šoli.

III.

Proces poučevanja je hkrati proces učenja. Gre za medsebojni odnos, ki ga omogoča jezikovni izraz, zato je funkcija jezika v procesu poučevanja izredno pomembna. Učitelj ima veliko moč vplivanja, zato mora biti jezikovno usposobljen za vzgojno-izobraževalni proces. V procesu poučevanja so v ospredju naslednje prvine: dejavnost učenca, učenec mora biti aktiven, ustvarjalen in imeti mora predvsem zaupanje vase, da uspešno razvija svoje sporazumevalne zmožnosti. Stroka določa vsebino, didaktika pa pot k cilju.

"Jezik kot sredstvo sporazumevanja pri pouku (tj. kot učni jezik) je torej enako pomemben kakor jezik kot predmet spoznavanja (tj. kot učni predmet), in to ne le zaradi boljše jezikovne kulture učencev v normativnem smislu (prim. poudarjanje pomena govornega zgleada učitelja), temveč predvsem zaradi uspešnejšega sporazumevanja (do mnogih nesporazumov med učiteljem in učencem namreč pogosto prihaja ravno zaradi neustrezno izbranega oz. razumljenega sporočila)."⁹ Jezik je predmet sporazumevanja, je učni jezik in predmet spoznavanja, je učni predmet. Pedagoški govor bi lahko razdelili na "odnosni" in "spoznavni" govor.

⁸ Katalog znanja za zaključni izpit v poklicnih in strokovnih srednjih šolah, Zavod RS za šolstvo, Lj.1991

⁹ Martina Križaj-Oratar, Olga Kunst-Gnamuš, Sporazumevanje in spoznavanje jezika, JiS, Lj.1992/93, št.6

“Komunikacijska didaktika izhaja iz funkcijskega in pragmatičnega jezikoslovja. Raziskuje en tip jezikovnega sporazumevanja, tj. t.i. pedagoško sporazumevanje (pedagoški govor/sporazumevanje med poukom): zanimajo jo oblike govorne dejavnosti pri pouku (razlaga, govor), spoznavno-odnosna zgradba pedagoškega sporazumevanja ter delež t.i. spoznavnega in odnosnega govora v govorni dejavnosti učenca in učitelja, na osnovi razčlenbe pedagoškega govora pa sklepa o vzgojno-izobraževalnih učinkih, ki jih ima sporazumevanje na mišljenje, hotenje, čustvovanje in ravnanje udeležencev pedagoškega sporazumevanja. Komunikacijska didaktika temelji na razčlenbi govorne dejavnosti (zlasti slušnih posnetkov)-s tem se povezuje z jezikoslovnimi vedami, predvsem s pragmatičnim jezikoslovjem in teorijo govornih dejanj, ki sta poleg funkcijskega jezikoslovja njen teoretični temelj.”¹⁰

V procesu dodatnega izobraževanja smo z učitelji ugotovili, da jezikovni pouk ni samo osvajanje jezikovne metavednosti, to je opisa jezika, ampak je vse večji pudarek na razvijanju sposobnosti in zmožnosti za tvorjenje in razumevanje besedil, govornjenih in pisanih. Najti bi morali ravnovesje med slovničnimi pravili in pravili rabe, tudi pri preverjanju vedenja in znanja.

In kaj pričakujemo od šole v procesu opazovanja živega jezika? Veliko. V šoli je potrebno spodbujati in omogočati govorjeno in pisano besedo z jasnimi cilji: oblikovati jezikovno kulturo. “Jezikovna kultura z zvrstnostnim diferenciranjem od domačega narečja oziroma pogovornega jezika do formalnega knjižnega jezika se začne že v predšolski vzgoji, z rednim šolanjem se razširi od govora najprej na opismenjevanje, na branje in pisanje in se nato razvija pri celotnem učnem procesu. Obvladati kulturo materne jezika seveda ne pomeni zamenjave rodne narečja ali pogovornega jezika s slovenskim knjižnim jezikom, ampak skladno s stopnjo izobrazbe in delovnimi potrebami zmožnost in sposobnost (kompetenco in performanco) prostega prehajanja iz zvrsti v zvrst v skladu z govornim položajem in temo sporočanja (v javnosti, doma, na delovnem mestu, pri rekreaciji itd.). “Pravilna” raba je tista, ki je primerna, nikakor pa ne - kakor pogosto doslej - v vsakem položaju in za vsako ceno knjižni jezik.”¹¹

IV.

Beseda za konec. V času razvoja računalniške opreme in uporabe računalnika, v času, ko usmerjata prosti čas naše mladine televizija in videorekorder, v času, ko večina staršev želi, da bi se njihovi otroci učili več tujih jezikov čim prej, je zelo pomembno razmišljanje o pomenu živega jezika v vsakdanji rabi, v šoli in vseh ravneh komunikacije.

Smisel učiteljevega početja je daljnoročen, uspeh ni le v oceni ob koncu šolskega leta, uspeh je viden šele kasneje v samostojnem življenju posameznika. Ko govoriš z odraslim človekom in vidiš, da čuti veliko spoštovanje do preprostega govora v svojem narečju, ko vidiš veliko spoštovanje do še vedno živih vaških originalov, kako jim

¹⁰ Glej 9

¹¹ Breda Pogorelec, Izhodišče in teoretske osnove sl.j., JIS1984/85, št.6

prisluhne in ko vidiš, da tudi sam obvlada govor svojega kraja. Uspeh je, ko preberemo dober jezikovno neoporečen strokovni članek bivšega učenca, ko ga slišimo javno sproščeno spregovoriti v lepem jeziku. Takrat je učiteljevo delo v celoti poplačano. Znal je v določenem obdobju dati učencu tisto, kar ga je oblikovalo v GOVOREČEGA ČLOVEKA.

Veliko je dobrih učiteljev, ki so to zmogli dati in tudi dajejo, dajejo poleg stroke pri posameznih premetih tudi odnos do jezika kot vrednote.

Viri:

1. Evalvacija programa življenja in dela osnovne šole, Zavod RS za šolstvo in šport, Ljubljana, 1990
2. *Karničar Ludvik*, Koroška narečja kot most do slovenskega knjižnega jezika, JiS 1992/93, št. 6.
3. Katalog znanja iz slovenskega jezika za osnovno šolo, Zavod RS za šolstvo in šport, 1992
4. Katalog znanja iz slovenskega jezika in književnosti za maturo in zaključne izpite na štiriletnih srednjih šolah, Zavod RS za šolstvo in šport, Ljubljana, 1993.
5. Kmunikacija in jezikovna kultura v šoli, Zbornik, Pedagoška akademija, Ljubljana, 1990.
6. *Križaj-Ortar Martina, Olga Kunst-Gnamuš*, Sporazumevanje in spoznavanje jezika, JiS 1992/93, št. 6.
7. *Kunst-Gnamuš Olga*, Vloga jezika v spoznavnem razvoju šolskega otroka, Pedagoški inštitut, Ljubljana 1979.
8. *Kunst-Gnamuš Olga*, Sporazumevanje in spoznavnje jezika, DZS, Ljubljana, 1992.
9. *Pogorelec Breda*, Izhodišče in teoretske osnove slovenskega jezika, JiS 1984/85, št.6.
10. Slovenski jezik in književnost, Katalog znanja za zaključni izpit v poklicnih in strokovnih šolah, Zavod RS za šolstvo in šport, Ljubljana, 1991.
11. *Toporišič Jože*, Slovenska slovnica, Založba Ozorja, Maribor, 19984.

Summary

Slovene as a Live Language in School

Slovene as a live language is also shaped in school, both elementary and secondary. For students the most sensitive transitions are from kindergarten to school, from the one-teacher system in the first four grades to the multi-teacher system later on, and from elementary to secondary school. Slovene is primarily shaped through the implementation of the syllabus, as a subject of instruction whose aim is for students to get familiar with and master the standard language, but not at the expense of their local speech. In the process of developing and building communication skills (both oral and written - through literary and non-literary texts) the students opt for the language category best suited to the circumstances and the message they wish to convey. An important role is played by the teacher who sets an example for the students to follow in their speech.

Since Slovene is not just a subject but also the language in which all the other subjects are taught, the school as a whole is responsible for the development of the students' language skills.

Slovene is also a fundamental principle in education aiming at, as well it should, cultivating the mother tongue in general.